

УДК 321(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.29.15>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОСТРАДЯНСЬКІ НАРАТИВИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВНИХ СВЯТ)

Стрільчук Людмила,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080

У статті аналізуються зміни у політиці пам'яті в сучасній Україні на прикладі державних свят, які унаочнюють, наскільки кардинально змінювався зміст національної політики пам'яті на початку XXI ст., протиставляються пострадянські та сучасні російські історичні наративи національній політиці історичної пам'яті.

Засади формування державної політики пам'яті в Україні на тридцять другому році незалежності в умовах повномасштабної війни з російською федерацією продовжують залишатися дискусійними. Системні трансформації останніх десятиліть докорінно змінили акценти у підходах до розуміння та вивчення історичної минушини та ролі у цьому процесі національної історичної пам'яті. Тому не дивно, що на повісті денній сучасної України особливої актуальності набули питання вивчення національної замовчуваної раніше історії, руйнація радянських історичних міфів та наративів і формування спільної колективної пам'яті, конструювання нових схем національної ідентичності.

Україна, як і більшість пострадянських республік, успадкувала пам'яттєву мапу «загальносоюзного» зразка з похибкою на національні історичні особливості, із певним набором героїв та визначних подій. Фактично у період незалежності в українському суспільстві відбувається трансформація історичної пам'яті: уявлень про найважливіші дати та події, національних героїв.

У статті доведено, що в українському суспільстві досить сильно вкоренилися радянські історичні наративи, і аналіз того, що саме «святкували»/«відзначали» в Україні на державному рівні впродовж трьох останніх десятиліть, засвідчує факт непослідовності здійснення державної історичної політики та формування національної історичної пам'яті. Наслідком такого стану речей стала поляризація історичної пам'яті у суспільстві по осі «Схід – Захід».

Ключові слова: історична політика, національна пам'ять, національна ідентичність, державна політика історичної пам'яті, Україна, державні свята, пострадянський спадок, російські наративи, суспільна свідомість.

Strilchuk Liudmyla. The evolution of the policy of memory in modern Ukraine: post-treatment narratives and the national policy of memory (on the example of public holidays)

The presented article analyzes changes in the politics of memory in modern Ukraine using the example of public holidays, which illustrate how radically the content of the national policy of memory changed at the beginning of the 21st century, contrasts post-Soviet and modern Russian historical narratives with the national policy of historical memory.

The principles of the formation of the state policy of memory in Ukraine in the thirty-second year of independence in the conditions of a full-scale war with the Russian Federation continue to remain debatable. The systemic transformations of recent decades have fundamentally changed the emphasis in approaches to understanding and studying the historical past and the role of national historical memory in this process. Therefore, it is not surprising that on the agenda of modern Ukraine, the issues of studying national history, which had been silenced before, the destruction of Soviet historical myths and narratives and the formation of a common collective memory, the construction of new schemes of national identity, have become particularly relevant.

Ukraine, like most of the post-Soviet republics, inherited a commemorative map of the «all-Union» model with an error on national historical features, with a certain set of heroes and notable events. In fact, during the period of independence, the Ukrainian society undergoes a transformation of historical memory: ideas about the most important dates and events, national heroes.

The presented article proves that Soviet historical narratives are quite strongly rooted in Ukrainian society, and the analysis of what exactly was «celebrated»/«celebrated» in Ukraine at the state level during the last three decades proves the fact of inconsistency in the implementation of state historical policy and the formation of national historical memory 'yati The consequence of this state of affairs was the polarization of historical memory in society along the «East-West» axis.

Key words: historical policy, national memory, state policy of historical memory, Ukraine, public holidays, post-Soviet legacy, Russian narratives, public consciousness.

Аналізуючи ситуацію зі святами, які відзначалися в Україні на державному рівні з 1991 р., за три десятиліття незалежності, не складно помітити, що у спадок від Союзу РСР наша країна отримала і чималу кількість «державних свят», які в силу різних причин залишалися у пам'яттєвому просторі України ще тривалий час. А між тим навіть сам термін «святкування» містить у собі чітко виражену оцінку подій, до яких він уживається, і передбачає як мінімум позитивну характеристику. Пропоную у представлений статті простежити, які дати української (а частіше зовсім не української) історії відзначалися на державному рівні у незалежній Україні і як еволюціонувала політика пам'яті впродовж останніх тридцяти років.

Засади формування державної політики пам'яті в Україні на тридцять другому році незалежності в умовах повномасштабної війни з російською федерацією продовжують залишатися дискусійними. Власне, як і саме поняття «історична пам'ять» щодо різних соціальних, регіональних та вікових груп є не вповні усталеним. А між тим системні трансформації останніх десятиліть докорінно змінили акценти у підходах до розуміння та вивчення історичної минувшини та ролі у цьому процесі національної історичної пам'яті. Тож на повісті денній новопосталої на початку 90-х років ХХ ст. України особливої актуальності набули питання вивчення національної замовчуваної раніше історії, руйнації радянських історичних міфів та наративів і формування спільної колективної пам'яті, конструювання нових схем національної ідентичності [5, с. 62].

Україна, як і більшість пострадянських республік, успадкувала пам'яттєву мапу «загальносоюзного» зразка з похибкою на національні історичні особливості, із певним набором героїв та визначних подій. Фактично у період незалежності в українському суспільстві відбувається трансформація історичної пам'яті: уявлень про найважливіші дати та події, національних героїв. Українська дослідниця С. Набок вважає, що зміни у національній історичній пам'яті відбувалися на двох рівнях: у державній політиці пам'яті, що, головним чином, відбито у нормативно-правових документах, та в уявленнях пересічних українців [3, с. 233].

Аналіз того, що саме «святкували»/«відзначали» в Україні на державному рівні впродовж трьох останніх десятиліть, засвідчує факт непослідовності здійснення державної історичної політики та формування національної історичної пам'яті і, як наслідок, поляризації історичної пам'яті у суспільстві по осі «Схід – Захід».

Отже, детальніше розгляньмо, що відзначалося в Україні у роки незалежності. Нескладно зауважити, що більшість свят залишилися у спадок від СРСР, наприклад 8 березня (Міжнародний жіночий день), 1–2 травня – День міжнародної солідарності трудящих, 9 травня – День перемоги у Великій Вітчизняній війні [3, с. 235]. Саме ці три дати, закріплені на законодавчому рівні як святкові дні, продовжували залишатися незмінними у державному святковому календарі України ще десятиліття після проголошення незалежності. Паралельно традиційними і досить масовими стають релігійні свята. Але поряд із цим починають з'являтися і дати, пов'язані з національною історією, наприклад 14 жовтня – День Українського козацтва, який було запроваджено згідно з Указом Президента Л. Кучми у 1999 р. [3, с. 238–239].

Парадоксально, але у тому ж таки 1999 р. згідно з Указу Л. Кучми на державному рівні було закріплено святкування Дня захисника Вітчизни і призначено його на 23 лютого. Як відомо, саме ця дата впродовж тривалих десятиліть відзначалася у СРСР як День Радянської армії. Даний приклад чітко унаочнює, що державна політика історичної пам'яті в Україні у той період формувалася у межах радянських історичних наративів.

Далі проаналізуємо походження вищезгаданих свят та їх ідеологічне забарвлення. У 2000 р. Верховна Рада України ухвалює Закон «Про увічнення перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [1]. Власне, щодо самого терміну «Велика Вітчизняна війна» як такого є чимало заперечень та контраргументів, зокрема: саме радянським керівництвом, на початку 40-х років ХХ ст. було придумано власну концепцію про початок Другої світової війни, аби заперечити свою причетність до поділу Другої Речі Посполитої у 1939 р. Так, у 1942 р. Й. Сталін видає книгу (брошуру) про Велику Вітчизняну війну, де виокремлює німецько-радянську війну і цим самим отримує окрему війну, що дає можливість заперечувати власну причетність до подій 1939 р. Цей історичний міф російська федерація використовує і сьогодні. Але і Україна на початок ХХІ ст. не звільняється від російських пам'яттєвих наративів. Формування «Велика Вітчизняна війна» на державному рівні залишалася незмінним аж до 2014 р.

У 2010 р., у період президентства В. Януковича, на нормативному рівні було закріплено уявлення про відокремлення «Перемоги у Великій Вітчизняній війні» від подій Другої світової війни [1]. А вже в 2015 р. Верховна Рада України ухвалила новий Закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у

роки Другої світової війни 1939–1945 років». Фактично саме у цей період відбувається зміна риторики «перемог» та «визволень» на риторичку про масові жертви та трагічні сторінки і саме у цей період відбуваються найвідчутніші трансформації історичної пам'яті в українському суспільстві [4, с. 58–59].

Серйозні контраргументи існують і проти дати 9 травня як Дня Перемоги. Адже, як відомо, саме за вказівкою Й. Сталіна в офіційних радянських джерелах було змінено дату 8 травня на 9 травня як День Перемоги Радянського Союзу у війні з Німеччиною. Дана маніпуляція була необхідна радянському керівництву, аби підкреслити особливу роль (а у пізнішій риторичці – виняткову роль) СРСР у перемозі. Відомим фактом є й те, що 7 травня 1945 р. у Реймсі (Франція) союзники по антигітлерівській коаліції домоглися від німців підписання капітуляції, згідно з умовами якої мир наставав 8 травня пізно ввечері, саме ця дата і є датою перемоги над Німеччиною і святкується усім світом. Однак Й. Сталіна не влаштовував цей документ, він уважав, що у такий спосіб союзники крадуть радянську перемогу, і домігся від Німеччини підписання повторної капітуляції вночі 8 травня, за три години до настання обумовленої союзниками капітуляції. У Москві на той момент було вже 9 травня.

Таким чином, Сталін добився окремої перемоги в окремій війні. І цей історичний міф десятиліттями культивувався радянською ідеологією, перейшовши у спадок більшості бувших радянських республік, у тому числі й Україні [5, с. 62–63]. Чому після проголошення незалежності в Україні ще декілька десятиліть уживався термін «Велика Вітчизняна війна» і 9 травня як дата Перемоги – запитання риторичне. На нього спробую дати відповідь у наступних публікаціях, а поки хочу звернути увагу на те, що і дата завершення Другої світової війни також була змінена у Радянському Союзі з 2 на 3 вересня. Щоправда, ураховуючи обставини підписання відповідного документу та роль при цьому СРСР, дана подія була затерта в історичній пам'яті і на державному рівні відзначалася лише у 1946 р.

Щодо ще одного «свята», успадкованого Україною з радянської святкової традиції, – Міжнародного жіночого дня 8 березня, відзначення якого бере свій початок на світанку індустріальної доби, а як свято на державному рівні воно постало у 1965 р. [2, с. 235] і стало незмінною атрибутикою радянської держави у формуванні інтернаціоналізму та рівності жінки у радянському суспільстві. Щодо «рівності жінки у радянському суспільстві», то дане свято дуже добре підпирало тези «коня на скаку остановит, в горящую избу войдѣт» і формувало викривлені уявлення про так звану «рівність», привчаючи суспільну свідомість до жінки, що укладає асфальт, працює у шахті тощо. А з приводу інтернаціоналізму, то саме цим святом викоринювалися з історичної пам'яті та нівелювалися національні свята, наприклад День матері.

Тривалий час досить наполегливо свято Міжнародного дня солідарності трудящих, як і 8 березня, позиціонувалися як свята весни, свята поза політикою. Щодо зацікавлених саме в такому позиціонуванні цих двох свят важко щось упевнено стверджувати за умови відсутності відповідних досліджень. Дозволю собі лише припустити, що коло таких зацікавлених не обмежується економістами, що переймаються маркетингом роздрібною торгівлі. Ураховуючи наявність досить широкого дискурсу, що формує ставлення до свят навздогінної модернізації не як до свят боротьби за права, а як свят «поза політикою» на тлі падіння їхньої популярності, питання про реальне ставлення українців до змісту цих свят та причин, з яких вони змінюють своє ставлення до них, видається вельми цікавим та практично не дослідженим.

На переконання авторки, в Україні у перші два десятиліття незалежності чітко простежується поляризація історичної пам'яті суспільства по осі «Схід – Захід», за якої увиразнилися пам'яттеві орієнтири, причому Схід України тяжів до пострадянських/російських наративів, а Захід країни орієнтувався на національних героїв та українські історичні цінності. На переконання авторки, історія незалежної України знає двох президентів, які чітко обстоювали національні цінності, ставили в пріоритет українську історію і відповідним чином формували державну політику історичної пам'яті, це Віктор Ющенко та Петро Порошенко. У всіх інших випадках керівники держави тяжіли до пострадянських/російських наративів, що увиразнювалося у формуванні державної політики історичної пам'яті, закріплюючи поляризацію українського суспільства по згаданій осі «Схід – Захід».

Кожен з українських президентів відповідно до своїх бачень та переконань впливав на формування державної політики історичної пам'яті. Зокрема, 1999 р. на підставі Указу Л. Кучми на державному рівні відзначали «60-річчя возз'єднання українських земель у складі Української держави», фактично відзначаючи напад радянсько-німецьких військ на Польщу [4, с. 59–61]. Відомо також, що за ініціативи Л. Кучми на державному рівні відзначалася 350-та річниця Переяславської ради як союз між росією та Україною, створено було робочу групу, яка спільно з російськими істориками здійснювала ревізію підручників з історії, написаних після 1991 р., на предмет спільних бачень у трактуванні історії тощо [2, с. 158].

Із приходом до влади В. Ющенко спостерігається кардинальний поворот у формуванні історичної пам'яті. Зокрема, на державному рівні з'являється тема УПА, уже в 2007 р. Президент підписує Указ «Про відзначення 65-ї річниці створення УПА» [8], що було схвально зустрівто Західним регіоном України і викликало обурення на Сході країни. У тому ж таки 2007 р. В. Ющенко підписує ще один Указ (що ще більше поляризувало історичну пам'ять у суспільстві) – «Про заходи щодо відзначення 60-х роковин операції «Вісла» [6].

Відомо також, що В. Ющенку належить ініціатива відродження Батурина як гетьманської столиці. Саме з уст українського Президента пролунав заклик до світової спільноти визнати Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом проти Української нації, відбулася героїзація С. Бандери [2, с. 158]. У шкільних підручниках з'являються теми, присвячені героїчній боротьбі УПА та її командирам, піднімаються проблеми радянських репресій, голодоморів, змінюється концепція історичної освіти.

Таких прикладів протиставлень можемо навести чимало, наприклад у період каденції Л. Кучми на державному рівні відзначалися річниці ВЛКСМу, а у період каденції В. Ющенко відбувається героїзація С. Бандери [4, с. 59]. Звісно, що в українському суспільстві були і противники, і ярі прихильники обох, а тому поляризація історичної пам'яті в українському суспільстві продовжила наростати, що яскраво увиразнили події 2014 р., державна політика історичної пам'яті була вкрай непослідовною, а у деякі періоди й узагалі відсутня.

Найрадикальніші та наймасовіші зміни в українському святковому календарі пов'язані з появою у ньому релігійних свят, що простежується з періоду незадовго до проголошення незалежності України. Так, у березні 1991 р. ст. 73 Кодексу про працю було доповнено частиною другою, що викладено у такій редакції: «Робота також не провадиться в дні релігійних свят: 7 січня – Різдво Христове, один день (неділя) – Пасха (Великдень), один день (неділя) – Трійця». Із того часу релігійні свята добре прижилися у святковому календарі, поступово зміцнюючи свої позиції у переліку найулюбленіших свят українців.

У 2015 р. національний календар поповнився ще одним святом. Згідно з Указом Президента П. Порошенка, 14 жовтня оголошено Днем захисника України, а вже наступного року рішенням Верховної Ради України цей день оголошено державним святом та вихідним днем. Даний приклад є дещо неординарною ситуацією для України, і не лише тому, що це є перше державне свято з новою, відмінною від радянського пам'яттєвого канону датою, запроваджене з часів незалежності. З одного боку, традиція відзначення Дня захисника є успадкованою від радянської доби: запроваджене у радянському календарі і згодом відтворене більшістю країн пострадянського простору, воно є чудовою ілюстрацією того, як попри загальну відомість сумнівної історії свята під один раз встановлену дату старанно підбираються історичні обґрунтування.

Звісно, дата 14 жовтня не є новою для українського пам'яттєвого календаря. Згадано вже вище, що в 1999 р., коли Л. Кучмою було відновлено відзначення 23 лютого Дня захисника Вітчизни, 14 жовтня також оголошувалося святом – Днем українського козацтва – у статусі подібному, проте не ідентичному тому, у якому запроваджувався День захисника Вітчизни. Різниця полягала у тому, що День захисника Вітчизни Указом встановлювався як свято, а День українського козацтва – як такий, що відзначається щорічно 14 жовтня – у день свята Покрови Пречистої Богородиці [7]. В обох випадках нормативні документи, котрі встановлювали свята, не зазначали, як саме на державному рівні вони відзначатимуться – відсутність передбачуваного церемоніалу дала змогу вільно збільшувати або ж зменшувати суспільну важливість кожного із цих днів залежно від обставин [3, с. 238]. Урешті, через 15 років скорегована назва та змінена дата відзначення свята дещо змістили акценти, а зміна у назві слова «Вітчизна» на «України» відсилає до більш давніх, аніж радянська, традицій.

Окрім того, слід констатувати, що державні комеморативні практики, відбиті у базі нормативно-правових актів, загалом не надто багаті на відзначення різного роду військових дат: таких подій у загальній сукупності ледве набереться десяток. Багато важливих дат залишається поза увагою святкового календаря, наприклад Перша світова війна або ж події Української революції. Нинішня російсько-українська війна увиразнила прогалини у формуванні державної політики історичної пам'яті (загалом і щодо святкового календаря зокрема), і це дає підстави сподіватися, що у цьому сенсі нас очікують відчутні зміни, принаймні запит в українському суспільстві на такі зміни сьогодні як ніколи високий.

Як стверджує дослідниця історичної пам'яті А. Коник, «політика пам'яті» означає здійснення владною верхівкою чи домінуючою елітою контролю над конструюванням знань про минуле, що досягається за допомогою інтерпретації історії, організації масової історичної освіти (держзамовлення підручників, у яких викладено офіційний курс історії), музейної та архівної бази, форм міфологізації

(відзначення державних свят, символіка, меморіалізація історії), топоніміки (перейменування вулиць та населених пунктів), ЗМІ тощо [2, с. 158]. Наприклад, до 2014 р. складно було уявити, що вул. імені Степана Бандери з'явиться на Сході України, а сьогодні ми констатуємо це як факт. Найсхіднішою вулицею в Україні з іменем С. Бандери є вулиця у місті Бахмуті, через який проходить нині лінія фронту та за який упродовж тривалого часу точаться запеклі бої.

Сьогодні в умовах повномасштабної російської агресії проблеми формування державою історичної політики та історичної пам'яті в Україні посідають першорядне місце. Тому завданням політиків та істориків, передусім тих, хто працює у площині публічної історії, є вироблення збалансованої, грамотної та чіткої державної історичної політики та формування відповідних історичних наративів і національної історичної пам'яті. Адже від цього процесу напряду залежить майбутня безпека держави.

Література:

1. Закон України від 20.04.2000 № 1684-III «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років». URL: <http://zakon0rada.gov.ua>.
2. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 32. С. 153–163.
3. Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. *Етнополітичний контекст суспільних трансформацій у сучасній Україні*. Київ, 2017. С. 227–273.
4. Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк, 2019. 368 с.
5. Стрільчук Л. Проблеми формування політики історичної пам'яті в Україні. *Українська історія у публічному просторі*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 19–21 травня 2023 р. Львів – Торунь, 2023. С. 62–64.
6. Указ Президента України від 05.05.2007 № 274/2007 «Про заходи до 60-х роковин операції «Вісла». URL: <http://zakon2rada.gov.ua>.
7. Указ Президента України від 07.08.1999 № 966/99 «Про День Українського козацтва». URL: <http://zakon1rada.gov.ua>.
8. Указ Президента України від 12.10.2007 № 966/2007 «Про відзначення 65-ї річниці створення Української повстанської армії». URL: <http://zakon2rada.gov.ua>.